

УДК 159.922/923

ЗАЙКА Віталій Миколайович

*кандидат психологічних наук, науковий співробітник
Східно-Європейського інституту психології (Україна-Франція)
(м. Київ)*

МОРГУН Володимир Федорович

*кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ТИПОЛОГІЯ ЖИТТЄВИХ КРИЗ ТА ІНІЦІАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ НА ОСНОВІ БАГАТОВИМІРНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті на основі багатовимірної теорії особистості обґрунтовано і представлено: типологію життєвих криз людини; типологію ініціальних тенденцій трансформації особистості в ході подолання кризових станів людини; систему обрядів та ритуалів у давніх культурах як засобу психопрофілактики кризових періодів та станів у розвитку особистості. Це дає змогу науковцям та практикам психологічної галузі більш розгорнуто поглянути на феномен кризових явищ, які стосуються кожної людини та зачіпають майже всі сфери її життя, типологізувати та класифікувати саму кризу, можливості її опанування та вивчити особистісний потенціал подолання криз із урахуванням традицій та ритуалів, які йдуть із глибини віків.

Ключові слова: *багатовимірна теорія особистості, життєва криза, ініціувальна тенденція подолання життєвої кризи, обряди та ритуали в давніх культурах як засоби психопрофілактики життєвих криз.*

Постановка проблеми. Чи не вперше багатовимірність в теорії особистості була зафіксована Зигмундом Фрейдом наприкінці XIX ст., який виділив в структурі особистості три складові – «підсвідомість», «Его» та «супер-Его». Протягом XX ст. створювалися нові напрямки в психології особистості (біхевіоральний, когнітивний, гуманістичний тощо). Більшість науковців-персоналогів приходять до висновку, що особистість має багатовимірну структуру, адже вона існує в різних вимірах буття людини – когнітивному, поведінковому, емотивному, смислового, соціального, підсвідомому тощо [1; 13; 15].

Отже, особистість це – багатовимірна і багаторівнева система психологічних характеристик, які забезпечують індивідуальну своєрідність, ситуативність і тривалу стійкість поведінки людини в життєвих умовах. Виходячи з цього, будь-яка активність та діяльність людини в різноманітних сферах існування може бути класифікована та типологізована для кращого розуміння та прикладного застосування отриманих параметрів. Як вказує І.П. Маноха, в парадигмі вивчення потенціалу індивідуального буття людини «...необхідним є встановлення та визначення типологічних ознак розгортання індивідуального світу «Я» у сукупності його змістових і динамічних характеристик» [8, с. 245]. Адаже «будь-яке різноманіття явищ та феноменів можна типологізувати, слід лише правильно вибрати основу типологізації. При цьому не потрібно боятися втрати індивідуального, розмивання його у типовому, подібному. Професійно застосований типологічний метод дозволить підкреслити індивідуальне, вирізнити його з-поміж схожого, відтінити його неповторність» [8, с. 245]. Зокрема, це стосується і типології життєвих криз та засобів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожна психологічна теорія повинна мати практичне застосування, яке її оживлює, дає поштовх для подальшого розвитку. Саме такий приклад являє багатовимірною теорією особистості, розроблена В.Ф. Моргуном. Створена у 80-х рр. минулого століття [9–10], вона залишається актуальною і в новітній час, про що свідчить наукова школа «Психології багатовимірної особистості» та фахівці, які застосовують і продовжують її розвиток на практиці [11–15].

Багатовимірною теорією особистості, спираючись на системодіяльнісну методологію (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко та ін.), виходить із п'яти інваріантів її структури, які позначають полюси і змістові сфери, в яких можливе розгортання активності людини: просторово-часові орієнтації (*на минуле, сучасне, майбутнє*); потребо-вольові переживання (*негативні, амбівалентно-врівноважені, позитивні*); змістовні спрямованості особистості (*орієнтованість на предмет-засіб-продукт; іншу людину; процес; самого суб'єкта*); рівні опануванні досвідом (*навчання, відтворення, пізнання, творчості*); форми реалізації діяльності (*моторна, перцептивна, мовленнєва, розумова*) [10; 12]. (Див. нижче схему 1).

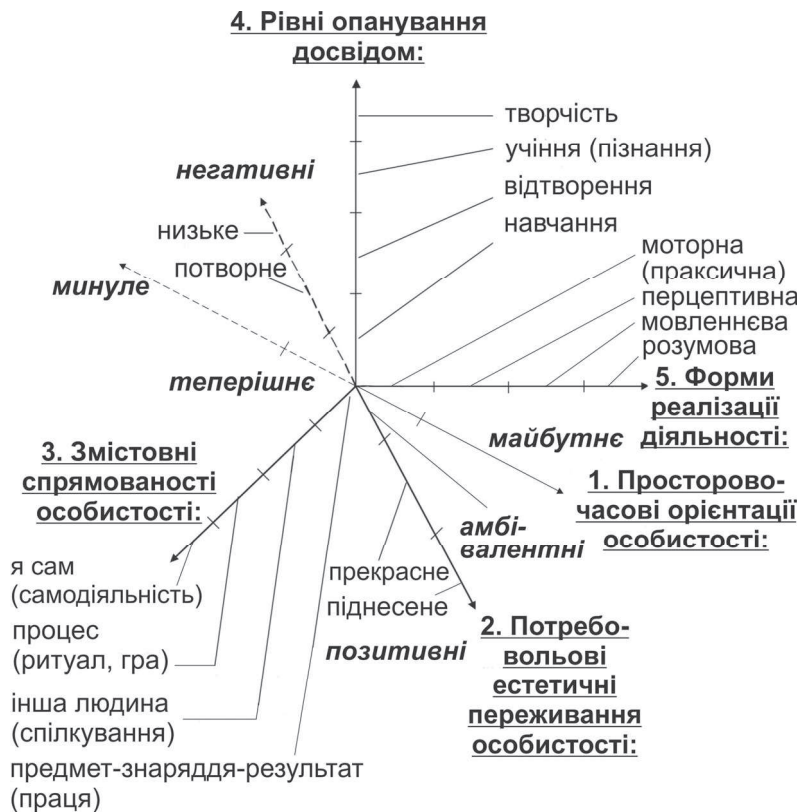

Схема 1. Схематичне зображення багатовимірної структури особистості (за В.Ф. Моргуном)

Багатовимірна теорія особистості дозволила побудувати оригінальну періодизацію розвитку особистості та динаміку нормативних криз протягом життя [9; 11; 14] (див. нижче табл. 1).

В.М. Заїка продовжив розвиток багатовимірної теорії особистості В.Ф. Моргуна, застосовувавши її в психології подолання кризових станів особистості та особистісних трансформацій, і захистив дисертаційне дослідження «Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості» на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук [2; 6; 17; 18].

Таблиця 1.

**Вікові етапи періодизації багатовимірного розвитку
та нормативних криз особистості протягом життя**
(за В.Ф. Моргуном)

Періоди (за орієнта- ціями, пережи- ваннями, направ- леностями)	Стадії (за рівнями і формами діяль- ності)	НАВЧАННЯ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)	ВІДТВОРЕННЯ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)	ТВОРЧИСТЬ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)
	Нормативні «кризи» адаптацій- дезадаптації	Нормативні «кризи» автономії- залежності	Нормативні «кризи» адаптацій- дезадаптації	
	Криза новонародже- ності: «перший подих», 0-3,5 міс.	Криза немовляти: «перший крок», 11-18 міс.	Криза новонародже- ності: «перший подих», 0-3,5 міс.	
СПІВПРАЦЯ (з амбівалентною орієнтацією на теперішнє)	1. Вік немовляти: до 1 року	2. Раннє дитинство: 1-3 роки	3. Дошкільне (ігрове) дитинство: 4-6 років	
	Криза дитинства: «відповідальність», 6-7 років	Криза молодшого школяра: «незалеж- ність», 9-10 років	Криза дитинства: «відповідальність», 6-7 років	
СПІЛКУВАННЯ (з оптимістичною орієнтацією на майбутнє)	4. Молодше- шкільне дитинство: 7-9 років	5. Отрочтво (підліток): 10-14 років	6. Юність: 15-18 років	
	Криза юності: «покликання» 18-19 років	Криза молодості: «сім'я», «майстер- ність» 23-28 років	Криза юності: «покликання» 18-19 років	
«СЕРІОЗНА ГРА» (з амбівалентною орієнтацією на теперішнє)	7. Молодість: 19-25 років	8. Дорослість: 26-35 років	9. Зрілість: 36-60 років	
	Криза зрілості: «наставництво» 55-65 років	Криза похилого віку: «мемуари», 70-80 років	Криза зрілості: «наставництво» 55-65 років	
САМОДІЯЛЬНІСТЬ (з ностальгічною орієнтац. на минуле)	10. Похилий (поважний) вік: 61- 75 років	11. Старість: 75-90 років	12. Довгожителство: більше 90... років	

Теорія Н.В. Кузьміної дозволила об'єднати виділені нею проєктувальний та прогностичний компоненти педагогічної діяльності в шосту інваріанту структури особистості – «результативності діяльності», котра дала можливість простежити будь-яку активність особистості в продуктивній динаміці (зростання, застій, деградація) [13].

Отже, завданнями статті є, спираючись на теорію багатовимірності особистості, обґрунтувати і представити:

- 1) типологію життєвих криз людини;
- 2) типологію ініціальних тенденцій трансформації людини для подолання кризових станів;
- 3) систему обрядів та ритуалів у давніх культурах як засіб психопрофілактики кризових періодів та станів у розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу теоретико-методологічного дослідження. Межа ХХ і ХХІ століть відзначається лавиноподібним наростанням кризових явищ від планетарного (екологічна криза), міждержавного (російсько-українське збройне протистояння), державного (економічне зубожіння українців), регіонального (міжнародні конфлікти в Криму, на Донбасі) до особистісного (окуповані, переселенці, безробітні, поранені учасники АТО, родини, що втратили рідних тощо) масштабів. Проаналізувавши праці, які присвячені психології криз особистості, констатуємо, що вони мають певну причинну зумовленість та представленість у відповідному психологічному вимірі особистості людини. Це дає змогу визначити сферу «кризового ураження» як таку, що є преморбідною в розвитку індивіда, та побудувати типологію життєвих криз на основі теорії багатовимірного розвитку особистості (див. нижче таблицю 2) [3; 6].

В.М. Заїкою пропонується розглядати певні тенденції *ініціювання особистісних трансформацій*, зумовлені індивідуально-історичною та соціально-історичною передумовою їх формування, виходячи з класичного уявлення, що *ініціація* (від лат. *initio* – початок, починати) – це комплекс дій, завдяки яким починається, реалізується й формально закріплюється зміна психологічної ознаки індивіда, психологічного (у т.ч. – й соціального) статусу особистості, відбувається надбання та присвоєння особливих знань, а також функцій або прав та ін.

Таблиця 2.

**Класифікація життєвих криз людини
на основі теорії багатомірності особистості В.Ф. Моргуна (за В.М. Заїкою)**

1. Просторово-часові орієнтації	2. Потребо-вольові переживання	3. Змістова спрямованість особистості	4. Рівні онанування досвідом	5. Форми реалізації діяльності	6. Результативність діяльності
1.1. На минуле Кризи життєвих помилок (скоєні злочин, зрада, кризи гриха)	2.1. <u>Негативні</u> Глибокі кризи (відчуття неповноцінності, нікчемності, психосоматика, суїцид альпі думки)	3.1. <u>Ділова</u> Кризи операціонального аспекту життя («не знаю, як жити далі?»)	4.1. <u>Навчання</u> Кризи становлення особистості (вікові)	5.1. <u>Моторна</u> Кризи особистісної автономії (калітво, позбавлення волі, свободи, гіперопіка)	6.1. <u>Реєресія</u> Деструктивні кризи (аутоагресія, божевілья, суїцид, адиктивна поведінка, девіації та деликвентність)
1.2. <u>На теперішнє</u> Ситуативні кризи (що одити, що купити, якою дорогою піти на роботу, що сказати знайомому)	2.2. <u>Амбівагентні</u> Середні кризи (страхи, все виходить з-під контролю, хронічна втома, порушення сну, апетиту)	3.2. <u>Колумнікативна</u> Кризи значущих стосунків (кризи кохання, розлука)	4.2. <u>Відтворення</u> Рольові кризи (зміна міжособистісної ролі)	5.2. <u>Перцептивно-інтуїтивна</u> Духовні кризи (пошук Бога, істини, одкровення)	6.2. <u>Відсутність змін</u> Перманентні кризи (застій, невроз, внутрішня боротьба двох протилежностей)
1.3. <u>На майбутнє</u> Термінальні кризи та кризи здоров'я (несниучий кінець життя, невиліковне захворювання, вирок суду)	2.3. <u>Позитивні</u> Поверхові кризи (столтеність, апатія, тривожність, апатія, байдужість, незадоволення)	3.3. <u>Самодіяльна</u> Кризи втрати Я (деперсоналізація, «Хто Я?», пошук себе)	4.3. <u>Теоричність</u> Кризи самореалізації (безробіття, вихід на пенсію, банкрутство, крах життєвих планів)	5.3. <u>Мисленево-мисленева</u> Кризи сенсу життя («не знаю, навіщо взагалі жити далі»)	6.3. <u>Самовдосконалення</u> Конструктивні кризи (гармонізація життя, розвиток творчого потенціалу, реалізація життєвих планів і задумів на благо собі та іншим)

Також семантично схожим є поняття ініціювання (від лат. *initium* – початок, першоджерело, основна причина), яке означає започаткування, сприяння виникненню чи розвитку чого-небудь. Це також – «перший момент» дії або явища, вихідний пункт, початкова точка. Феномен ініціювання особистісних трансформацій ми визначаємо як первинний спонукальний індивідуальний поштовх до психологічних змін (внутрішніх, зовнішніх, синтезованих), спрямований на реалізацію певного комплексу дій і перетворень, життєво необхідних для подолання особистістю кризових ознак життєвої ситуації (періоду, етапу).

За В.М. Заїкою, побудова ініціальної типології особистості (де ініціація розглядається як випробування з метою отримання нового досвіду через самоздійснення) має свою термінологію, де назви типів несуть звичайну практично-буттєву забарвленість, що відокремлює їх від клінічних варіантів особистісних проявів та надає ознак екзистенційного спрямування особистості [5]. Скориставшись інваріантами та параметрами багатовимірної структури особистості (за Моргуном), маємо таку типологію ініціальних типів особистості (за Заїкою) (див. нижче таблицю 3).

1. Просторово-часові орієнтації особистості визначають «ситуативний» тип, що орієнтований лише на даний момент. Цей тип є активним, він шукає вихід із кризової ситуації враховуючи наявні можливості. На минуле орієнтований «ностальгічний» тип, який спогадами про приємне минуле захищається від усвідомлення загрози своєму Я. «Мрійливий» тип особистості відкладає рішучі дії на потім, на майбутнє, уявляючи як безболісно він усе вирішить, але часто не бере до уваги, що цей момент може ніколи і не настати.

Останні два типи відносяться до пасивних, є продуктивними тільки у тих випадках, коли кризові випадки незворотні (смерть, стихійне лихо тощо).

2. Потребо-вольові переживання є основою для таких типів: «уникаючого», який переживає масу неприємних емоцій пов'язаних із розв'язанням кризової ситуації, зміною існуючого стану і тому прагне до затягування ініціації; «терплячого» типу, котрий маючи високу фрустраційну толерантність буде повільно, флегматично просуватися до поставленої мети, одночасно задовольняючи свої нагальні потреби, умови кризи не будуть істотно заважати його існуванню; «героїчного» типу, який навпаки, будь-яку життєву перешкоду сприйматиме як виклик долі і з натхненням намагатиметься вирішувати її, отримуючи від цього насолоду.

Таблиця 3.
Типологія ініціальних тенденцій особистості
на основі теорії багатовимірності особистості В.Ф. Моргуна (за В.М. Заїкою)

1. Просторово-часові орієнтації	2. Потребо-вольові переживання	3. Змістова спрямованість особистості	4. Рівні опанування досвідом	5. Форми реалізації діяльності	6. Результативність діяльності
1.1. На минуле ностальгічний тип (згеча у спогади)	2.1. Незацінені уникаючий тип (переживання протесту, обурення, злоби, роздратування протистояння кризи)	3.1. Ділова організаторський тип (конструктивна активність, компенсація)	4.1. Навчання починаючий тип (метод спроб і помилок)	5.1. Моторна практичний тип (відволікання)	6.1. Реєрсія інволюційний тип (наркотизація, алкоголізм, психосоматизація, суїцид, каштуляція)
1.2. На теперішнє ситуаційний тип (емоційна експресія, прийняття кризи)	2.2. Амбівалентні терплячий тип (зосередження, самовладання, рівноваги, самоконтролю, ідеального статусу)	3.2. Комунікативна соціально-залежний тип (пасивне співроб-во, активне співроб-во, пошук емоційної підтримки альтруїзм)	4.2. Відтворення репродуктивний тип (прийняття ролі, порівняння з іншими)	5.2. Перцетивна інтуїтивний тип (релігійність, нове глумачення кризи)	6.2. Відсутність змін застражувачий тип (активне уникнення, ухвалення, ігнорування проблеми)
1.3. На майбутнє мрійливий тип (передбачений сум, антиципуюче оланування)	2.3. Позитивні геройний тип (релаксація, почуття гумору, фокусування на позитивних емоціях)	3.3. Самодіяльна незалежний тип (самоповага або самозвинувачення, усамітнення, ізоляція)	4.3. Теоричність креативний тип (знаходж. нових можливостей існування, пошук власної користі з кризи)	5.3. Мовленнєво-мисльова аналітичний тип (осмислення кризи, проблемний аналіз кризи)	6.3. Вдосконалення еволюційний тип (оволодіння ситуацією, отримання нового досвіду, розв'язання проблеми); революційний тип

3. За змістовною направленістю особистості можна виділити типи: «організаторський», що спрямовує свої зусилля на управління з метою вирішення його проблеми («все під контролем»); «соціально-залежний» шукає підтримку, звертаючись до рідних, друзів, спеціалістів, щоб поділитися своїми проблемами, що призводить до емоційної розрядки, заспокоєння; «незалежний» проявляє самостійність у спробах розв'язати складну ситуацію, прагне до усамітнення, щоб у спокої розмірковувати про свої дії, беручи всю відповідальність за наслідки на себе.

4. За рівнем засвоєння ініціальної поведінки можна говорити про три типи особистості: «починаючий», що за допомогою спроб і помилок шукає конструктивний вихід; «репродуктивний», маючи певний досвід розв'язання кризових ситуацій, діє за певним алгоритмом, який у нього склався, або повторює вчинки відомих йому людей; «креативний», що здатен обернути ситуацію на свою користь і не тільки розв'язати протиріччя та зняти ознаки критичності, а й отримати певну користь від цього.

5. За формою ініціальної діяльності можна виділити такі типи особистості: «практичний», який активно шукає вирішення болючої проблеми, використовуючи свої рішучість та мобільність; «перцептивно-інтуїтивний», направлений на очікування подальшого розвитку подій, інтроспективне ставлення до самого себе, спроба побачити свої проблеми в іншому світлі; «аналітичний» за допомогою когнітивного аналізу кризи віднаходить потрібне рішення.

6. Додана шоста інваріанта «результативності діяльності», котра дає можливість простежити ініціацію особистості в динаміці. За нею «інволюційний» тип характеризується самовражаючими формами поведінки, що відкидають особистість у її розвитку далеко назад (алкоголізм, наркотизація, роботоголізм, психічні розлади, суїцид тощо); «застрагаючий» тип не може ніяк змінити існуючий стан і залишає status quo, що веде до невротичного розвитку особистості; «еволюційний» тип спрямований на продуктивне розв'язання кризової ситуації, що призводить до його особистісного зростання; «революційний» тип прагне до швидких радикальних змін, але часто негативні непередбачувані наслідки не компенсують виграшу в швидкості цих наслідків.

Також було виділено та класифіковано обряди та ритуали ініціації в давніх культурах, що виступають засобом психопрофілактики кризових явищ у розвитку особистості та мають певні аналоги прояву і в наші часи [4] (див. нижче таблицю 4).

Таблиця 4.
Класифікація обрядів та ритуалів ініціації в давніх культурах
на основі теорії багатовимірності особистості В.Ф. Моргуна (за В.М. Заїкою)

1. Просторово-часові орієнтації	2. Потребо-вольові переживання	3. Змістова спрямованість особистості	4. Рівні опанування досвідом	5. Форми реалізації діяльності	6. Результативність діяльності
1.1. На минуле	2.1. Несамічні обряди, що символізують приреченість життя до страждання (самокатування, відмова від задоволень, знущання, побиття, образи, принесення жертви)	3.1. Ділова обряди заключення домовлення, договору, угоди, заручення	4.1. Назвчення обряди виконання обов'язків слуги, джурі, підмайстер'я, послушника	5.1. Моторна ритуали випробування (виконання подвигів, ритуальний танок)	6.1. Реєресія ритуали покарання (вигнання, проклинання, позавлення волі, прав, життя)
1.2. На теперішнє	2.2. Амбіцелентні обряди виплати викупу, посагу, застави, причастя, конфірмація	3.2. Колумікативна ритуали ведення спору, відстоювання власної точки зору, обрядові спів, заговори	4.2. Відтворення ритуали підтвердження свого імені, статусу, ролі	5.2. Перцептивна отримання одкровення божевиственних сил, осяяння, пророцтва	6.2. Відсутність змін Ілюзорні обряди-облани (залишається попередній статус), пошук квітки папороті, символ – "вигляз на роздоріжжі"
1.3. На майбутнє	2.3. Позитивні обряди отримання особливих знаків відміни (одягу, татуювань, шрами, малюнків, амулетів, предметів, що мають символічне значення)	3.3. Самодіяльна ритуал тимчасового усамітнення	4.3. Теоричність обряди, що символізують смерть та відродження в новій якості	5.3. Мовленнєво-розумова ритуали залучення до гаслених знань, істини	6.3. Вдосконалення ритуали посвяти (отримання нового соціального статусу, функцій, прав та обов'язків)

Таблиця 5.
Взаємозв'язок типів темпераменту, акцентуації характеру, копінг-механізмів та ініціальних тенденцій в рамках теорії багатовимірності особистості (за В.М. Заїкою)

Тип темпераменту	Акцентуації характеру	Копінг-механізми особистості лімінала (від англ. coping – оволодіння, подолаття; та lat. limen – порог, межа)	Ініціальні тенденції особистості
ХОЛЕРИК Сильний. Неврівноважений. Рухливий.	Нестійка	- наркотизація - алкоголізація	Інволюційна Соціально-залежна
	Істероїдна	- емоційна експресія - суїцид	Організаторська Інволюційна
	Лабільна	- активне співробітництво - альтруїзм	Соціально-залежна
	Циклоїдна	- втеча у спогади - самовинувачення	Застраюча Починаюча
	Гіпертична	- почуття гурору - фокусування на позитивних емоціях - розв'язання проблеми	- переживання протесту, обурення, протистояння кризи - релаксація
САНГВІЧНИК Сильний. Спокійний. Рухливий.	Емпатійно-їдна	- переживання злоби, розчарування - оволодіння ситуацією	Практична Креативна
	Шизоїдна	- усамітнення - ізоляція - осмислення кризи - знаходження нових можливостей існування	- збереження самоконтролю, цільового статусу, - прийняття кризи
ФЛЕГМАТИК Сильний. Спокійний. Інертний.	Конформна	- пасивне співробітництво - прийняття ролі	Ситуативна Репродуктивна Соціально-залежна
	Сензитивна	- передбачений сум - ухилення	- порівняння з іншими - втеча у спогади - капітуляція
МЕЛАНХОЛІК Слабкий. Нестійкий. Інертно-рухливий.	Психастенічна	- активне уникання - ухилення - ігнорування проблеми	Інтуїтивна Уникаюча
	Астенічно-невротична	- пасивне співробітництво - прийняття кризи	- порівняння з іншими - психосоматизація

«Якщо спробувати віднайти аналог явищам, подібним до ініціації, в сучасному суспільстві, то ним може слугувати такий обов'язковий і такий пролонгований у часі процес соціалізації. Особливо слід підкреслити, що ініціація постає своєрідним соціальним інститутом ініціального впливу на особистість індивіда, і призначення ініціації постає ключовим щодо пробудження в людині її культурно-історичних і суспільних якостей, актуалізації її особистісного потенціалу» [8, с.141].

Відповідно будь-які кризові ситуації в житті індивіда потребують від нього пошуку шляхів подолання, встановлення контролю над ситуацією, завдяки яким людина усвідомлює та вирішує власну проблематику, змінює свій статус та піднімається на інший щабель свого розвитку. Причому формування ініціального типу особистості відбувається в процесі онтогенезу, під час вирішення складних ситуацій в житті.

Як відомо з історії первісних культур, ініціації відбувалися із залученням всього соціального оточення індивіда та обов'язково вимагали дотримання певного ритуалу чи обряду (традиційних дій, що супроводжують важливі моменти життя людини), які окрім багатопланового сакрального сенсу, виконували психологічну функцію знаків, «стимулів-засобів», що використовувались для входження людини в нову соціальну роль та оволодіння

нею. В подальшій соціалізації ритуали інтеріоризуються, робляться неусвідомленими та стають першоосновою формування ініціальних тенденцій.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

1. Багатомірною теорією особистості дозволяє побудувати типологію життєвих криз особистості, що включає: кризи життєвих помилок, ситуативні, термінальні та кризи здоров'я (за просторово-часовими орієнтаціями); глибокі, середні, поверхові кризи (за знаком та інтенсивністю потребо-вольових переживань); операціональні кризи, значущих сосунків, втрати Я (за змістовними спрямуваннями); кризи становлення, рольові, самореалізації (за рівнями опанування досвідом); кризи особистої автономії, духовні, сенсу життя (за формами реалізації діяльності); деструктивні кризи, відсутності змін, кризи самовдосконалення (за результативністю життєдіяльності людини).

2. Вказана теорія робить конструктивний внесок і в створення типології ініціальних тенденцій трансформації людини для подолання

кризових станів, до якої входять: ностальгічний, ситуативний, мрійливий типи – за просторово-часовими орієнтаціями; уникаючий, терплячий, героїчний – за потребо-вольовими переживаннями; організаторський, соціально-залежний (конформний), незалежний (асертивний) типи – за змістовними спрямуваннями; починаючий, репродуктивний, креативний типи – за рівнями опанування досвідом; практичний, перцептивно-інтуїтивний, аналітичний типи – за формами реалізації діяльності; інволюційний, застрягаючий, еволюційний типи ініціальних тенденцій трансформації людини для подолання кризових станів – за результативністю життєдіяльності.

3. Застосування багатовимірних типологій життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини у давніх культурах дозволяє упорядкувати обряди та ритуали як засоби подолання та психопрофілактики кризових станів і в сучасної людини:

- ритуали сповіді, покаяння, відречення, помсти (на минуле), очисні обряди (на сучасне), ритуали клятви, обітниця, табу (на майбутнє);

- обряди, що символізують приреченість життя до страждання (негативні переживання), обряди виплати викупу, посагу, застави, причастя, конфірмація (амбівалентні переживання), обряди отримання особливих знаків відміни (позитивні переживання);

- обряди укладання домовлення, договору, угоди, заручення (ділова спрямованість), ритуали ведення спору, відстоювання власної точки зору, обрядові співи, заговори (комунікативна спрямованість), ритуал тимчасового усамітнення (самодіяльна спрямованість);

- обряди виконання обов'язків слуги, джури, підмайстра, послушника (рівень навчання), ритуали підтвердження свого імені, статусу, ролі (рівень відтворення), обряди, що символізують смерть та відродження в новій якості (рівень творчості);

- ритуали випробування (моторна форма реалізації діяльності), отримання одкровення (перцептивна форма), ритуали залучення до таємних знань, істин (мовленнєво-розумова форма);

- ритуали покарання (регресія в результативності діяльності), ілюзорні обряди-обмани (відсутність змін), ритуали посвяти (вдосконалення).

Перспективою подальшого дослідження виступає, зокрема, вивчення взаємозв'язку типів темпераменту, акцентуацій характеру, копінг-механізмів та ініціальних тенденцій особистості в рамках теорії багатовимірності особистості [3] (див. нижче гіпотетичну табл. 5).

Можна припустити, що це дасть можливість прогнозувати і прослідкувати динаміку розвитку людини в будь-якій діяльності та співставити з багатьма важливими характеристиками особистості.

Список використаних джерел

1. Бреусенко-Кузнецов А.А. Метафизическая традиция в психологии личности: монография / А.А. Бреусенко-Кузнецов. – К.: Логос, 2016. – 384 с.
2. Заика В.Н. Многомерность иницирования личностных трансформаций человека / В.Н. Заика // Актуальные проблемы психологии и педагогики в современном мире: сборник научных трудов / под общей редакцией Н.Б. Карабущенко, Н.Л. Сунгуровой. – М.: РУДН, 2015. – С. 177–181.
3. Заика В.М. Особливості трансформації особистості людини в ході вирішення життєвої кризи: монографія / В.М. Заика. – Полтава: ПНПУ, 2013. – 100 с.
4. Заика В.М. Ритуал як чинник забезпечення ініціювання особистісних трансформацій людини / В.М. Заика // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка; Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний вип. № 1 [відп. ред. І.П. Маноха]. – К.: Гнозис, 2009. – С. 29–33.
5. Заика В.М. Теорія ініціальних типів особистості в психологічному забезпеченні діяльності в особливих умовах / В.М. Заика // Актуальні проблеми психології: Психофізіологія. Експериментальна психологія. Психологія праці: зб. статей / АПН України, Ін-т психології імені Г.С. Костюка. – К., 2007. – Т. V. – Вип. 7. – С. 100–109.
6. Заика В.М. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.М. Заика. – Луцьк, 2015. – 20 с.
7. Максименко С.Д. Практикум із групової психокорекції: підруч. / [С.Д. Максименко, О.О. Прокоф'єва, О.В. Царькова, Я.В. Цехмістер, О.В. Кочкурова]. – К.: ВД «Слово», 2013. – 752 с.
8. Маноха І.П. Психологія потаємного «Я» / І.П. Маноха. – К.: Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
9. Моргун В.Ф. Проблема периодизации развития личности в психологии. Учебн. пос. / В.Ф. Моргун, Н.Ю. Ткачева. – М.: МГУ, 1981. – 84 с.
10. Моргун В.Ф. Схема многомерной структуры личности // Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М.: Просвещение, 1986. – С. 70.
11. Моргун В.Ф. Другий і третій віки людини у контексті періодизації багатовимірного розвитку особистості. Додаток // Дзюба Т.М., Коваленко О.Г.

Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчал. Посіб. / за ред. В.Ф. Моргуна. – К.: ВД «Слово», 2013. – С. 260–264.

12. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навч. посіб. / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – 3-е вид. – К.: ВД «Слово», 2013. – 464 с.

13. Остапенко А.А. Монистическая концепция многомерного развития личности В.Ф. Моргуна и ее прикладные педагогические аспекты / А.А. Остапенко // Школьные технологии. – М., 2007. – № 3. – С. 59–72.

14. Седих К.В. Делінквентний підліток. Навчальний посібник для студентів / К.В. Седих, В.Ф. Моргун. – 2-е вид., доп. – К.: ВД «Слово», 2015. – 272 с.

15. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие / В.В. Рыбалка. – Житомир: Изд-во ЖГУ имени И. Франко, 2015. – 872 с.

16. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.

17. Zaika V. Initiation of personal transformations as possibility of manifestation of man's freedom / V. Zaika // European humanities studies: State and Society. – 2014. – Issue 1. – P. 233–241.

18. Zaika V. The Method of psychological research of initial types of personal transformation «ІТР»: introduction / V. Zaika // Academic scientific digest. – Krakow: KA-EEIP, 2014. – XII. – P. 31–35.

В.Н. Заика, В.Ф. Моргун

ТИПОЛОГИЯ ЖИЗНЕННЫХ КРИЗИСОВ И ИНИЦИАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЧЕЛОВЕКА НА ОСНОВЕ МНОГОМЕРНОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ

В статье на основе многомерной теории личности обоснованы и представлены: типология жизненных кризисов человека, типология инициальных тенденций трансформации личности в ходе преодоления кризисных состояний, система обрядов и ритуалов в древних культурах как средство психопрофилактики кризисных периодов и состояний в развитии личности. Это позволяет ученым и практикам психологической отрасли более развернуто взглянуть на феномен кризисных явлений, которые касаются каждого человека и затрагивают почти все сферы его жизни, типологизировать и классифицировать кризисы и изучить личностный потенциал преодоления кризисов с учетом традиций и ритуалов, которые идут из глубины веков.

Ключевые слова: многомерная теория личности, жизненный кризис, инициальная тенденция преодоления жизненного кризиса, обряды и ритуалы в древних культурах как средство психопрофилактики жизненных кризисов.

V. Zaika, V. Morgun

**TYOLOGY OF LIFE CRISES AND INITIAL TRENDS OF
TRANSFORMATION OF HUMAN BASED ON MULTIDIMENSIONAL
THEORY OF PERSONALITY**

In the article on the basis of a multi-dimensional theory of personality are justified and presented the following: the typology of human life crises, the typology of initial trends of personality transformation in the course of overcoming the crisis conditions, the system of rites and rituals in ancient cultures as means of psycho-prevention of crisis periods and conditions in human development. This allows scientists and practitioners of psychological sector to more fully look at the phenomenon of crises that affect every person and almost all areas of his life, typologize and classify the crisis itself, possibilities of its development and to explore personal potential crisis management taking into account the traditions and rituals that go from time immemorial. Multidimensional theory of personality (for V. Morgun), based on the system-activity methodology (S. Rubinstein, A. Leontiev, S. Kostyuk, S. Maksimenko et al.), is based on five invariants of its structure: need-volitional emotions (negative and ambivalent-balanced, positive) content orientation of the person (orientation on object-means-product; the other person, the process, the subject); mastering of experience levels (training, reproduction, knowledge, creativity), forms of activities implementation (motor, perceptual, speech, mental). This makes it possible to construct a typology of the life crises of personality (for V. Zaika), which includes: the crises of life mistakes, situational, terminal and health crises (on spatial and temporal orientations); deep, medium and superficial crises (on the sign and the intensity of need-volitional experiences); operational crises, meaningful relationship, the loss of the self (on meaningful aspirations); becoming crises, role, self-realization (on the levels of mastering of experience); crises of personal autonomy, spiritual, meaning of life (according to the forms of realization of activity); destructive crises, no-change, the crises of self-improvement (on the impact of human activity). On the basis of these invariants, V. Zaika has built a typology of initiation of personal transformation, analyzed the rites and rituals of initiation in ancient cultures, formulated assumption about the relationship of these phenomena to other important characteristics of the personality that is the prospect of further research.

Keywords: *multidimensional theory of personality, life crisis, an initial trend to overcome life crises, rites and rituals in ancient cultures as means of psycho-prevention of life crises.*

Надійшла до редакції 6.05.2016 р.